

КОНСТИТУЦИОННОЕ И МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО

УДК 342.7

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ НА ДОНОРСТВО ОРГАНІВ В УКРАЇНІ

Ірина АЛМАШІ,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри природничо-гуманітарних та інформаційних дисциплін
Ужгородського торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито поняття донора та трансплантації органів, визначено правові засади реалізації права на донорство живим донором, досліджено законодавчі підстави донорства від донора-трупа. Автором проаналізовано поняття презумпції незгоди, коли фізична особа не може стати донором без наданої раніше згоди на донорство органів та інших анатомічних матеріалів. Досліджено законодавчі підстави створення Єдиної державної інформаційної системи трансплантації, до якої заносяться відомості про донорів та реципієнтів. Зауважено на проблемах, які виникають у цій сфері. Розглянуто повноваження трансплант-координатора при реалізації фізичною особою свого права на донорство органів та інших анатомічних матеріалів. Зауважено на позитивних змінах щодо реалізації фізичною особою свого права на донорство, що відбулися в законодавстві України. Виокремлено проблеми, які виникають у цій сфері.

Ключові слова: донор, живий донор, донор-труп, трансплантація органів чи інших анатомічних матеріалів, донор гемопоетичних стовбурових клітин, презумпція незгоди, трансплант-координатор, Єдина державна інформаційна система трансплантації.

LEGAL BASIS OF THE REALIZATION OF THE RIGHT OF AN INDIVIDUAL TO ORGAN DONATION IN UKRAINE

Iryna ALMASHI,

Candidate of Law Sciences,
Associate Professor of Department of the Natural Sciences and Humanities and Information Disciplines
of the Uzhgorod Trade and Economic Institute
of the Kyiv National University Trade and Economics

SUMMARY

In the article the concept of donor and organ transplantation is revealed, the legal basis for the realization of the right to donate to a living donor is defined, legislative bases of donor-corpse donation are investigated. The author analyzes the notion of "presumption of disagreement", that is, an individual cannot become a donor without the previously given consent to the donation of organs and other anatomical materials. The legislative grounds for the creation of the Unified State Transplantation Information System, which include information on donors and recipients, are examined, and the problems that arise in this area are noted. The powers of the transplant coordinator in the exercise by an individual of their right to donate organs and other anatomical materials are considered. The positive changes that have occurred in the legislation of Ukraine on the exercise by the individual of their right to donation have been noted, and the problems that arise in this area have been highlighted.

Key words: donor, living donor, donor corpse, transplantation of organs or other anatomical materials, donor of hematopoietic stem cells, "presumption of disagreement", transplant coordinator, Unified State Transplantation Information System.

TEMEI LEGAL PENTRU EXERCITAREA DREPTULUI UNEI PERSOANE PENTRU DONAREA DE ORGANE ÎN UCRAINA

REZUMAT

În articol este dezvăluit conceptul de donator și transplant de organe, sunt definite bazele legale de realizare a dreptului la donație de către donator viu, sunt analizate motivele legislative ale donării cadavrului. Autorul analizează noțiunea de „presumție de dezacord”, adică o persoană nu poate deveni donator fără donarea de organe și alte materiale anatomice donate înainte. Sunt examinate motivele legislative pentru crearea Sistemului unic de informații privind transplantul de stat, care include informații despre donatori și destinatari, și se remarcă problemele care apar în acest domeniu. Se are în vedere autoritatea coordonatorului de transplant în exercițiul de către o persoană fizică a dreptului lor de a dona organe și alte materiale anatomice. S-au remarcat schimbările pozitive care au apărut în legislația Ucrainei cu privire la exercitarea de către persoana fizică a dreptului lor la donație și au fost evidențiate problemele care apar în acest domeniu.

Cuvinte cheie: donator, donator viu, cadavru donator, transplant de organe sau alt material anatomic, donator de celule stem hematopoietice, „presumție de dezacord”, coordonator de transplant, Sistem de informație unificat de transplant de stat.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації, розвитку законодавства України відповідно до міжнародних стандартів у сфері прав людини дедалі більшої актуальності набуває дослідження проблем забезпечення та захисту права фізичної особи на донорство органів та інших анатомічних матеріалів. Дослідження таких проблем слід здійснювати у двох аспектах. Перший аспект – це необхідність донорства органів як можливості збереження життя реципієнта, другий аспект – це необхідність захисту донора від так званих чорних трансплантологів, які з порушенням законодавства для збагачення свавільно вилучають органи.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що у зв'язку з прийняттям Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» були створені законодавчі підстави для реалізації права на донорство. Чинним законодавством визначені основні правові положення у сфері донорства органів та інших анатомічних матеріалів, механізм реалізації цього права. Важливим у забезпеченні права фізичної особи на донорство органів є запровадження посади трансплант-координатора та створення Єдиної державної інформаційної системи трансплантації.

Стан дослідження. Дана проблема є актуальною. Вона є предметом дослідження багатьох сучасних науковців. Серед сучасних науковців, які досліджували окремі аспекти даної проблеми, доцільно виокремити праці І.М. Алмаші, К.Екштайн, О.В. Кохановської, Е.А. Лукашевої.

Метою і завданням статті є проаналізувати правові засади реалізації права фізичної особи на донорство органів в Україні, розкрити особливості донорства залежно від віку, розкрити механізми донорства від живого донора та донора-група, з'ясувати основні проблеми, які виникають при реалізації права фізичної особи на донорство.

Виклад основного матеріалу. В умовах вдосконалення правової системи, створення правових норм, метою яких є забезпечення та захист прав людини, дедалі більшої актуальності набуває реалізація та захист природних прав людини. Нині створено правові засади для донорства, що є найвищим проявом гуманізму, спрямованого на забезпечення природного права реципієнта – права на життя. У світі проживає понад 1 мільйон людей з пересадженими органами. Аби оптимізувати процес трансплантації та вчасно виявляти та вміти передбачати можливі складнощі, ще у 60-х роках минулого століття у США була запроваджена посада трансплант-координатора. Україна до цього дійшла у 2019 році. Минулого року в Україні на базі Запорізької медичної академії післядипломної освіти нарешті розпочали навчання медики, які бажають такими фахівцями стати. Успішно проведена трансплантація може продовжити життя людини іноді на понад 25 років. Першим кроком і поки що головним досягненням стало впровадження посади трансплант-координатора в Україні [1].

Відповідно до ст. 290 ЦК України [2] повнолітня дієздатна фізична особа має право бути донором крові, її компонентів, а також органів та інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин. Особа віком до 18 років може бути живим донором гемопоетичних стовбурових клітин відповідно до закону. Згідно з ч. 2 ст. 290 ЦК України взяття органів та інших анатомічних матеріалів з тіла фізичної особи, яка померла, не допускається, крім випадків, встановлених законом. А згідно з ч. 3 ст. 290 ЦК України особа може дати письмову згоду на донорство її органів та інших анатомічних матеріалів на випадок своєї смерті або заборонити його. Особа донора не повинна бути відомою реципієнту, а особа реципієнта – родині донора, крім випадків, коли реципієнт і донор перебувають у шлюбі або є близькими родичами.

На думку О.В. Кохановської, проблема створення ринку донорських органів і його права на існування породила в суспільстві дві протилежні точки зору. Прибічники створення такого ринку посилаються на те, що збільшення донорських органів завдяки ринку принесе більшу користь, а фінансові стимули допоможуть як самим донорам, так і їхнім родичам у прийнятті рішення про вилучення органів. Оскільки хірурги продають операції з пересадки органів, то і в продажу органів немає нічого антигуманного. Проти створення подібного ринку виступають ті, хто вважає, що комерціалізація у цій сфері негативно відобразиться на принципі добровільного пожертвування органів і стане однією з форм непрямого тиску на донорів та членів їхніх сімей. Крім того, це суперечить, на їхню думку, моральності та гуманізму [3, с. 266].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [4] донором анатомічних матеріалів людини є живий донор чи донор-труп, у якого в установленому цим Законом порядку вилучаються анатомічні матеріали для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів. З метою обмеження зловживання трансплантацією у ст. 13 даного Закону вказано, що трансплантація застосовується виключно за наявності медичних показань і за умови неможливості збереження життя або відновлення здоров'я хворого іншими методами лікування. Вона здійснюється відповідно до галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я за згодою об'єктивно поінформованої дієздатної особи (реципієнта), крім випадків, передбачених Законом.

Крім того, даним Законом запроваджена так звана презумпція незгоди, згідно з якою фізична особа не може стати донором без наданої раніше згоди на донорство органів та інших анатомічних матеріалів. Згода на вилучення анатомічних матеріалів надається після надання особі лікарем об'єктивної та доступної інформації про можливість виникнення ускладнень для її здоров'я, а також про її права у зв'язку з донорством також надається батькам цієї особи або її іншим законним представникам.

Якщо донором гемопоетичних стовбурових клітин є особа, яка не досягла 14 років, то згода на вилучення у неї гемопоетичних стовбурових клітин надається письмово її батьками або іншими законними представниками цієї особи. Якщо донором гемопоетичних стовбурових клітин є особа віком від 14 до 18 років, то згода на вилучення у неї гемопоетичних стовбурових клітин надається нею, а також її батьками або іншими законними представниками цієї особи письмово.

Згода на вилучення анатомічних матеріалів надається після надання особі лікарем об'єктивної та доступної інформації про можливість виникнення ускладнень для її здоров'я, а також про її права у зв'язку з донорством. Якщо донором гемопоетичних стовбурових клітин є особа віком до 18 років, то інформація про можливість виникнення ускладнень для її здоров'я, а також про її права у зв'язку з донорством також надається батькам цієї особи або її іншим законним представникам.

Вилучення анатомічних матеріалів у живого донора можливе у разі родинного донорства або перехресного донорства. Забороняється вилучення анатомічних матеріалів у таких живих осіб: які утримуються у місцях відбування покарань та попереднього ув'язнення; які є іноземцями та особами без громадянства, які незаконно перебувають в Україні; які страждають на тяжкі психічні розлади; які мають захворювання, що можуть передатися реципієнту або зашкодити його здоров'ю,

крім випадків наявності поінформованої згоди реципієнта; які надали раніше орган або частину органу для трансплантації; які є вагітними.

На думку автора, слід більш детально врегулювати питання щодо внесення відомостей про надання особою згоди на донорство у паспорт громадянина України чи посвідчення водія, оскільки в такому разі інформація про донорство може бути відома необмеженому колу осіб, що може зашкодити донору.

У разі подання фізичною особою заяви шляхом заповнення електронної форми, розміщеної на офіційному вебсайті уповноваженого органу з питань трансплантації, посадова особа уповноваженого органу з питань трансплантації зобов'язана не пізніше робочого дня, що настає за днем надходження такої заяви, перевірити дані, внесені фізичною особою, та внести інформацію до Єдиної державної інформаційної системи трансплантації [5].

В Україні щорічно гине від 40 до 60 потенційних донорів на мільйон населення, що становить близько трьох тисяч донорів, які могли б врятувати життя 10 тисячам хворим. В Україні є лікарні, де можна проводити трансплантації, спеціалісти, які мають досвід, обладнання, пацієнти, яким життєво необхідні пересадки органів. Проте не було законного врегулювання й системи. Тепер зроблено перший крок уперед, тобто законопроект ухвалено [6].

На думку автора, прийняття Закону є позитивним досягненням для нашої правої системи. До сьогодні в Україні було лише п'ять центрів трансплантації, в яких у 2018 та 2019 роках було проведено лише невелику кількість трансплантацій нирок при потребі близько 3 тисяч подібних операцій на рік. Одним з пріоритетів діяльності уряду на 2020 рік був визначений розвиток системи трансплантації в Україні [7].

На міжнародному рівні будь-яка комерційна діяльність з донорськими органами була засуджена. Так, 37-ма Всесвітня медична асамблея 1985 р. засудила купівлю та продаж людських органів для трансплантації, закликавши уряди всіх країн вжити ефективних заходів, щоб запобігти комерційному використанню людських органів [8, с.16]. Крім того, 11 вересня 2017 року Україна підписала Конвенцію Ради Європи проти торгівлі людськими органами, але поки що не ратифікувала її. Імплементация прав людини здійснюється в основному законодавчими, адміністративними та іншими засобами, які є в розпорядженні кожної держави, а міжнародні органи тільки контролюють цей процес [9, с. 192]. Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод зобов'язує держав-учасниць гарантувати індивідууму мінімальний європейський стандарт захисту основних прав і свобод [10, с. 49].

З метою обговорення актуальної нині проблеми у сфері донорства органів та інших анатомічних матеріалів 8 жовтня Комітет ВР України з питань здоров'я нації, медичної допомоги та медичного страхування провів круглий стіл на тему «Перспективи запровадження трансплантації в Україні. Стан реалізації Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині». У засіданні круглого столу взяли участь народні депутати, представники Офісу Президента України, Кабінету Міністрів, Міністерства охорони здоров'я, інших зацікавлених міністерств і відомств, науково-практичних установ Національної академії медичних наук України, регіональних департаментів (управлінь) охорони здоров'я, громадських організацій, фахівці і експерти.

Учасники заходу обговорили перспективи розвитку в Україні унікального та безальтернативного методу

лікування багатьох захворювань – трансплантації – та стан реалізації норм Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», яким визначено нову систему правовідносин у сфері трансплантації та пов'язаної з нею діяльності. За словами заступника голови Комітету з питань здоров'я нації, медичної допомоги та медичного страхування, голови підкомітету з питань трансплантації та сучасних медичних технологій Оксани Дмитрієвої, в Україні щорічно потребує трансплантації органів за життєвими показаннями до 5 000 осіб, проте фактично проводиться не більше 130 трансплантацій на рік. При цьому наша держава посідає останнє місце серед країн Європи за показником посмертного донорства, який в Україні становить до 0,1 на 1 мільйон населення, що у 100 разів менше, ніж у сусідній Польщі, та у 250 разів менше, ніж в Іспанії, яка за цим показником є світовим лідером. Наприклад, у 2019 році в Україні не було проведено жодної труної трансплантації. На думку О.Дмитрієвої, однією з основних причин гальмування розвитку в Україні цього напрямку медицини є відсутність необхідної кількості донорських органів для трансплантації. Окрім того, кожного року близько 300 наших співвітчизників потребує трансплантації кісткового мозку (гемопоетичних стовбурових клітин) від неродинного донора, яка нині зовсім не проводиться в Україні.

Держава витрачає великі кошти на проведення трансплантацій органів за кордоном. За її словами, лише у 2018 році держава профінансувала 163 трансплантації органів та 110 трансплантацій кісткового мозку за кордоном, виділивши на це понад 600 млн гривень. При цьому, при належній роботі системи трансплантації, в Україні за ці кошти можна було б пролікувати декілька тисяч осіб.

Що стосується практичного втілення в життя Закону «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», то Міністр охорони здоров'я Зоряна Скалецька підкреслила, що ухвалений Закон не працює, тому держава вимушена витрачати кошти для проведення трансплантації за кордоном. На думку Міністра охорони здоров'я, питання трансплантації – одна з найболючіших проблем. Вчасна трансплантація може продовжити життя на 25 і більше років. З. Скалецька окреслила проблеми, через які відсутня система трансплантації в Україні. Однією з ключових із них вона назвала невпровадження діагностики смерті мозку, яка дозволила б суттєво покращити ситуацію із донорськими органами. Вирішення даного питання потребує коштів на придбання необхідного обладнання. Також проблемою є відсутність обліку осіб, які потребують трансплантації, і реєстру донорів. На жаль, досі не налагоджена взаємодія між організаціями. Нині трансплантація кісткового мозку від неродинного донора проводиться тільки за кордоном. Водночас проведення таких операцій в Україні дозволило б здешевити їх на понад 30%. Учасники заходу з числа представників громадських організацій презентували свій досвід щодо популяризації ідеї донорства анатомічних матеріалів як одного з найвищих проявів гуманізму.

На думку автора, професійно здійснена трансплантація є засобом збереження життя. При цьому слід зауважити, що фізичні особи-реципієнти залишаються фізично активними особами, здатними до повноцінного життя.

Так, у вересні відбулася перша в Україні соціальна акція, в рамках якої 25 українців з пересадженими органами підкорили найвищу вершину Карпат – Говерлу. Цей факт зафіксували як новий рекорд України. Метою цієї акції було привернення уваги суспільства до проблем трансплантації в Україні. Учасники засідання зауважили, що така соціальна акція, як і інші види соціальної реклами,

є рушійною силою для формування в суспільстві позитивного ставлення до донорства анатомічних матеріалів, у тому числі посмертного [11].

Сьогодні поглиблюється міжнародне співробітництво у сфері трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів. Так, за даними МОЗ, у 2019 році 14 пацієнтів були направлені для проведення трансплантації кісткового мозку, інші – для проведення трансплантації органів. На лікування цих українців було витрачено близько 74 мільйонів гривень із Державного бюджету та залишків коштів, що перебували на рахунках іноземних клінік. Загалом у Держбюджеті на 2019 рік передбачалося майже 690 млн грн. У 2018 році направлено на лікування 278 українців. Це на 19% більше, ніж 2017 році, і найбільше за всю історію незалежної України. Завдяки зусиллям команди МОЗ України у 2018 році за бюджетною програмою «Лікування громадян України за кордоном» було використано понад 653 млн грн, що на 263 млн грн більше ніж було передбачено у Державному бюджеті на 2018 рік. Минулого року українці отримували медичну допомогу у Білорусі (172 людини), Туреччині (49 людей), Італії (19 людей), Індії (19 людей), Німеччині (10 людей), Польщі (6 людей). Також по одному пацієнту лікувалось в Ізраїлі, Литві та Фінляндії. За 2018 рік були проведені такі операції: трансплантація нирки (104 (4 дитини)); трансплантація нирки та підшлункової залози (1); трансплантація печінки (27 (1 дитина)); трансплантація легень (3 (1 дитина)); трансплантація серця (22 (2 дитини)); трансплантація органо-комплексу серця та легень (6); трансплантація кісткового мозку (110 (54 дитини)); інші види лікування (5 (1 дитина)) [12].

Приймати рішення про трансплантацію органів від неживого донора та визначати черговість пацієнтів у списку очікування буде консилиум лікарів медзакладу, що виконує трансплантацію. Були прийняті технічні зміни щодо розмежування функцій оплати та організації трансплантації. Національну службу здоров'я України визначено фінансовим оператором, що оплачуватиме послуги з трансплантації. Усі інші функції з організації трансплантації покладено на окремий Уповноважений орган з питань трансплантації. Розширено перелік осіб, які є близькими родичами, а отже, донорами для рідинної трансплантації можуть також бути двоюрідні брати і сестри, дядьки, тітки та племінники. Донорами кісткового мозку також можуть бути повнорідні брати та сестри віком до 18 років. Розбіжності у трактуванні нормативних актів, що регулюють трансплантацію в Україні, які деякі лікарі вважали перепоною для здійснення трансплантації, усунуто [13].

Висновки. Отже, слід звернути увагу на основні проблеми, які можуть виникнути у фізичних осіб при реалізації права на донорство. Ще не створено Єдиної державної інформаційної системи трансплантації, а відомості про донорів та реципієнтів, за даним МОЗ України, зберігаються на паперових носіях. Це може призвести до втрати особистих даних згаданих суб'єктів та розкриття конфіденційної інформації.

Варто було б врегулювати на законодавчому рівні окремим законом порядок ведення Єдиної державної інформаційної системи трансплантації, яким врегулювати, крім процедури внесення відомостей про донорів та реципієнтів, також і відповідальність, в т.ч. кримінальну, за будь-яке розголошення відомостей, що становлять конфіденційну інформацію. Крім того, правовий статус Уповноваженого органу з питань трансплантації потребує врегулювання окремим законодавчим актом, в якому слід визначити повноваження органу та відповідальність посадових осіб у разі отримання ними конфіденційної інформації при виконанні службових обов'язків.

Отже, у даній статті проаналізовано правові засади реалізації права фізичної особи на донорство органів в Україні, а також проблеми, які виникають під час реалізації цього права.

Список використаної літератури:

1. Коваль Д., Потапенко К. Про важливих фахівців, потрібних для системи пересадки органів в Україні. URL: <https://lifepravda.com.ua/health/2019/09/3/238088/> (дата звернення: 03.09.2019).
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
3. Цивільне право України : підручник : У 2-х кн. За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. 2-е вид., допов. і перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2005. Кн. 1. 736 с.
4. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини : Закон України від 17 травня 2018 року. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 28. Ст. 232.
5. Деякі питання реалізації Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» : Постанова КМУ №1211 від 27.12.2018 р. *Урядовий кур'єр*. 13.02.2019 року. № 29.
6. Модіна О. Новий закон про трансплантацію: Україна нарешті зможе рятувати своїх пацієнтів. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29232727.html> (дата звернення: 18.11.2019).
7. В Україні вперше провели трансплантацію нирки у районній лікарні. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2822928-v-ukraini-vperse-proveli-transplantaciu-nirki-urajonnij-likarni.html> (дата звернення: 18.11.2019).
8. Введение в клиническую трансплантологию. *Труды научного центра хирургии РАМН* / под. ред. проф. Б.А. Константинова. Москва, 1999. 316 с.
9. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы / под общ.ред. Е.А. Лукашевой. Москва : Издательство НОРМА, 2002. 448 с.
10. Экштайн К. Основные права и свободы. По российской Конституции и Европейской Конвенции : учебное пособие для вузов. Москва, NOTA BENE, 2004. 496 с.
11. Комітет з питань здоров'я нації, медичної допомоги та медичного страхування провів круглий стіл щодо перспектив запровадження трансплантації в Україні. URL: <https://rada.gov.ua/print/182443.html> (дата звернення: 21.11.2019).
12. На лікування в закордонних клініках направлено 31 людину. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/na-likuvannja-v-zakordonnih-klinikah-napravleno-31-ljudinu> (дата звернення: 25.11.2019).
13. Зміни до закону про трансплантацію: нова система запрацює з 2020 року. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/parlament-uhvaliv-vidterminuvannja-zakonu-pro-transplantaciju-do-2020-roku> (дата звернення: 25.11.2019).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Алмаші Ірина Михайлівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри природничо-гуманітарних та інформаційних дисциплін Ужгородського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Almashi Iryna Mykhailivna – Candidate of Law Sciences, Associate Professor of Department of the Natural Sciences and Humanities and Information Disciplines of the Uzhgorod Trade and Economic Institute of the Kyiv National University Trade and Economics

irynaalmashi@gmail.com